

Міхно О. П. Психологічний семінар В. Сухомлинського та його роль у вивченні особистості учня // Наук. вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. праць. – Вип. 1.46 (108). – (Сер. «Пед. науки»). – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2014. – С. 89-97.

УДК 37 (091) (477) - 051 Сухомлинський

О. П. МІХНО

м. Київ

amihno@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СЕМІНАР В. СУХОМЛИНСЬКОГО ТА ЙОГО РОЛЬ У ВИВЧЕННІ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Статтю присвячено дослідженню психологічного семінару, організованого В. Сухомлинським у Павлівській середній школі в 1965 р. На основі аналізу протоколів засідань психологічного семінару, науково-педагогічних праць В. Сухомлинського та спогадів сучасників видатного педагога автором висвітлено мету, організаційні особливості, структуру та зміст засідань семінару, обґрунтовано новаторство та доведено ефективність цієї форми вивчення особистості учня, розкрито роль В. Сухомлинського як організатора і керівника семінару.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, психологічний семінар, новаторство, психолого-педагогічна характеристика, особистість учня, вивчення учня.

Постановка проблеми... Феномен В. Сухомлинського привертає, привертає та, безперечно, надалі привертатиме увагу багатьох дослідників, і не лише педагогів, а й філософів, психологів, соціологів та інших учених (М. Антоненко, Р. Арцишевський, Л. Березівська, Т. Говорун, Н. Дічек, І. Зязюн, В. Кремень, О. Проскура, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.). Зумовлений цей незгасаючий інтерес насамперед тим, що В. Сухомлинський «ціною власного життя віродив, розвинув і збагатив ідеї класичної педагогіки» (Г. Клочек), а відтак його науково-педагогічна спадщина – це джерело сучасної особистісно орієнтованої освіти; її гуманістична парадигма сформувалася передусім на його працях та практичному досвіді. Це визнають не лише вітчизняні, а й зарубіжні вчені, обґрунтовуючи належність українського педагога до європейської гуманістичної традиції в освіті (А. Кокеріль, Австралія) та називаючи його «провісником педагогіки людяності» (В. Іфферт, Німеччина), «подвижником гуманістичної педагогіки» (М. Богуславський, Росія). Окрім того, актуалізації спадщини В. Сухомлинського сприяє унікальне не лише у вітчизняній, а й у світовій

педагогіці поєднання в особі Василя Олександровича досвідченого вчителя-практика, успішного педагога-адміністратора, проникливого психолога, самобутнього письменника і справжнього вченого. Наголосимо, що саме органічний синтез педагогіки і психології у практичній діяльності В. Сухомлинського став запорукою того дивовижного педагогічного успіху, яким увінчався шляхетний за задумом і виключно складний за методикою виконання педагогічний експеримент, блискуче реалізований ним у Павлівській середній школі. Сам В. Сухомлинський у властивій йому афористичній манері так визначає взаємозалежність двох наук у навчально-виховному процесі: «Власне, без психології нема і педагогіки. Якщо педагогіку порівняти з майстернею, то психологія – це інструменти в майстерні; нема інструментів або вони нікуди не годяться – від майстерні залишаться самі стіни. Дуже часто так у школах і буває» [20]. Дбаючи про те, щоб «психологія була справжнім компасом у практичній роботі колективу» [18, с.455], В. Сухомлинський всіляко спонукав учителів до поглиблення психологічних знань з метою всебічного пізнання особистості учня. З цією ж метою у Павлівській школі в 1965 році вперше в СРСР у системі середньої освіти В. Сухомлинським було організовано психологічний семінар. Дотепер у сухомлиністиці немає спеціальних досліджень діяльності цього семінару, хоча питання впровадження досягнень психолого-педагогічної науки у шкільну практику наразі є пріоритетним, а необхідність врахування психологічних особливостей учнів різного шкільного віку в навчально-виховному процесі – безсумнівна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій... Аналізуючи дослідження та публікації, присвячені вивченню учня у спадщині В. Сухомлинського, мусимо зазначити, що у більшості з них питання психологічного семінару розглядається лише фрагментарно, у зв'язку з іншими проблемами: наприклад, праці Л. Березівської «Принцип індивідуального підходу до учнів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка» [1], С. Білицької «Взаємовідносини учителя і учня у педагогічній спадщині

В. О. Сухомлинського» [3], С. Бричок «Проблема вивчення особистості школяра у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського» [2] та ін. Попри те, що проблеми психологічного семінару В. Сухомлинського зазначені науковці торкаються частково, обґрунтовуючи його значення в контексті власного дослідження, їхню заслугу вбачаємо в актуалізації цієї проблеми в сучасному педагогічному дискурсі.

Важливим джерелом для нашого дослідження є спогади сучасників знаного павлівського педагога, в яких висвітлено деякі особливості роботи семінару [4; 14]. Так, В. Святовець згадує розмову в НДІ педагогіки УРСР на початку 1968 року, в якій Василь Олександрович називає семінар «цікавою, надзвичайно корисною формою навчання» педагогів, коротко окреслює тематику засідань, а також говорить про одне із завдань семінару: «Удосконаленням вчителя повсякчас слід керувати, спрямовувати, зосереджувати його увагу на розв'язанні найпекучіших проблем педагогіки. Адже чимало є таких питань, яким у науці належної уваги ще не приділено» [14, с.211-212]. Підкреслимо, що такі спогади містять і особливо цінні факти для з'ясування ролі В. Сухомлинського як організатора семінару. Цей аспект проблеми вважаємо винятково важливим, оскільки загально визнано, що ефективність роботи колективу, а надто – колективної творчої діяльності, залежить насамперед від керівника.

Єдиною працею, в якій досить детально висвітлено окремі аспекти діяльності психологічного семінару, є посібник Е. Натанзон «Трудный школьник и педагогический коллектив» (1984), у якому автор подає повний текст двох протоколів засідань семінару від 13.09.1967 р. та від 03.12.1968 р. і двох психолого-педагогічних характеристик учнів та коротко аналізує їх. Однак, зважаючи на предмет свого дослідження, автор обирає для аналізу протоколи засідань, на яких розглядалися питання «важких» дітей. Це звужує зміст діяльності семінару, що був набагато ширшим. Серед організаційних особливостей семінару Е. Натанзон виділяє його систематичність (один-два рази на місяць), участь усіх членів колективу, та, власне, зміст засідання:

обговорення двох питань – доповіді теоретичного характеру та характеристики одного чи двох «важких» дітей [12]. Поза увагою дослідниці залишилися питання початку роботи семінару, мети і завдань його діяльності, коло обговорюваних питань; потребує уточнення періодичність проведення семінару.

Головним джерелом нашого дослідження є протоколи засідань психологічного семінару Павлиської середньої школи, що зберігаються у Педагогічно-меморіальному музеї В. О. Сухомлинського (сmt Павлиш Кіровоградської області) [7-10], а також науково-педагогічні праці, статті, листи В. Сухомлинського [16-21].

Формулювання мети статті... На підставі аналізу вищезазначених джерел ми маємо намір з'ясувати мету, організаційні особливості, структуру та зміст засідань психологічного семінару та його роль у вивченні особистості учня, а також висвітлити роль В. Сухомлинського як організатора і керівника семінару.

Виклад основного матеріалу... Насамперед наголосимо, що підґрунтям концептуальної ідеї нашого дослідження стала думка О. Сухомлинської про те, що «як вчений Василь Олександрович, на відміну від багатьох сучасників і попередників, був учителем-практиком, творцем експериментальної та авторської школи, де апробувалися педагогічні ідеї...» [15, с.22]. Вважаємо, що саме на основі поєднання наукової теорії і шкільної практики у В. Сухомлинського і виник задум організувати психологічний семінар для вчителів. Учений-педагог надавав психології надзвичайно важливого значення в організації навчально-виховного процесу, постійно цитував у своїх працях М. Пирогова, К. Ушинського, П. Блонського та радянських психологів С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, Л. Занкова, П. Зінченка, Г. Костюка. Вважаючи, що директор школи має бути посередником між наукою і практикою, Василь Олександрович послідовно вибудовує струнку систему психологічної освіти педагогів Павлиської школи, у якій нами виділено кілька етапів. Спочатку (1948-1960 рр.) директор залучає вчителів

до індивідуального читання психологічної літератури («справжній учитель – книголюб» – золоте правило педагогічного колективу школи): «Про дослідження вчених-психологів розповідаємо на засіданнях педагогічної ради, книжки з психології виставляємо на стенді «Книжкові новинки» в учительській – читайте, думайте, вивчайте» [18, с.455]. В цей період В. Сухомлинський переосмислює таке педагогічне явище, як психолого-педагогічна характеристика учня, що постійно перебувало у центрі його уваги (див.: наша стаття, присвячена еволюції поглядів В. Сухомлинського щодо психолого-педагогічної характеристики учня [11]). «Звичайно, ця пропаганда книжок залишилася б благим побажанням, – зауважує педагог, – якби не постійна, вдумлива робота кожного вчителя – директора і завуча – над педагогічною характеристикою дитини з її складним духовним світом, ...а в основі педагогічної характеристики лежать психологічний аналіз, спостереження, вивчення» [18, с.455]. Як побачимо, психолого-педагогічна характеристика стане головним предметом обговорення на психологічному семінарі

З початку 1960-х років у діяльності павлівського директора чітко простежується тенденція до розширення і поглиблення психологічної освіти педагогів. В. Сухомлинський і більшість учителів виступали на педагогічних радах з лекціями, присвяченими актуальним питанням педагогічної психології. «...Всі ми на кожному кроці стикаємося з психолого-педагогічними проблемами виховної роботи. Тут, у цій сфері шкільного життя, зустрічається дуже багато питань, які без знання психології взагалі не вирішити (наприклад, які вчинки учня повинен обговорювати класний колектив і які сторони його поведінки не можна виносити на обговорення колективу; у чому полягає педагогічний такт у процесі оцінки знань)... Окремі проблеми виносимо на обговорення педагогічної ради, з деякими питаннями звертаємося в науково-дослідні центри» [Там само].

До середини 1960-х років існуючі форми психологічної освіти вже не задовольняли В. Сухомлинського, оскільки не відповідали зростанню рівня

культури педагогічної діяльності павлиських учителів. Результатом творчого пошуку оптимальних шляхів підвищення рівня професійної майстерності педагогів стало створення у вересні 1965 р., з ініціативи В. Сухомлинського, психологічного семінару.

Питання початку роботи психологічного семінару в Павлиській школі вважаємо принциповим. Річ у тім, що донині в науковій літературі зустрічаємо твердження, що в СРСР перші спроби використання психології у навчально-виховному процесі середньої школи було зроблено в Естонії психологами Х. Лійметсом і Ю. Сьердом в 1970-х роках [13, с.174]. Прикро, але ця теза наявна і в сучасних українських підручниках з практичної психології, натомість ім'я В. Сухомлинського та досвід його новаторської діяльності у цій сфері навіть не згадується [5, с.87]. Жодним чином не применшуючи ролі естонських учених у впровадженні наукових досліджень у шкільну практику навчання і виховання, все ж наполягаємо: першим, хто ввів у систему роботи середньої школи досягнення психологічної науки був саме В. Сухомлинський, до того ж у чіткій формі психологічного семінару. Перше засідання семінару під його головуванням відбулося у Павлиській школі 14 вересня 1965 року [7].

Психологічний семінар був, без перебільшення, улюбленим дітищем Василя Олександровича, про що свідчать його пройняті щирими переживаннями, емоційні висловлювання: «У нас постійно працює психологічний семінар. Це, можна сказати, співдружність дбайливих, неспокійних, невситимих у своїй жадобі знати мислителів» [21], «Психологічний семінар – це те саме, що консиліум з найбільш розумних, досвідчених лікарів... На занятті психологічного семінару ми досліджуємо людину» [Там само], «Палкі суперечки про дитину, психологічний семінар, який ми присвячуємо дитині, – це і є, за нашим переконанням, сама сутність вивчення дитини, творча лабораторія педагогічного колективу» [18, с.447-448]. З наведених висловлювань випливає мета діяльності семінару, яку сам В. Сухомлинський визначив як «дослідження людини», іншими словами,

всебічне вивчення особистості учня. Зрозуміло, що ефективність такого вивчення залежала від професійної майстерності педагогів, від рівня їхніх психологічних знань та аналітичних умінь. Отже, мету і завдання психологічного семінару можна сформулювати так: підвищення професійної майстерності вчителів шляхом поглиблення психологічних знань про дитину з метою всебічного вивчення особистості учня.

Щодо термінів роботи семінару, то проводився він з різною періодичністю: спочатку двічі на місяць по понеділках, далі – «приблизно раз на півтора місяця» [18, с.447]. На підставі аналізу 47 протоколів психологічних семінарів (додаток А), ми дійшли таких висновків. Структурно семінар складався, як правило, з двох частин: теоретична доповідь директора з наступним обговоренням учителями в аспекті застосування теоретичних положень у практиці навчально-виховного процесу Павлівської школи; одна-дві розгорнуті психолого-педагогічні характеристики учнів, що являли собою ретельно підготовлений їхній психологічний портрет, причому зроблений з акцентом на те позитивне в дитині, що можна використовувати для конструювання подальшої виховної роботи з нею. Протягом 1965-1970 рр. самим В. Сухомлинським було проведено 40 семінарів, на яких було прослухано і обговорено 31 доповідь Василя Олександровича та проаналізовано 23 характеристики. Інколи предметом обговорення було тільки теоретичне питання (таких семінарів 21), сім засідань були присвячені виключно психолого-педагогічним характеристикам учнів, на 12 семінарах розглядалися обидва питання.

Всі доповіді, виголошені на семінарі В. Сухомлинським, стосуються психічного розвитку дитини та спрямовані на всебічне вивчення педагогом особистості учня, покращення навчально-виховної роботи в школі: «Питання психологічної культури уроку» (26.01.1966), «Психічні особливості підлітків» (13.10.1966), «Вчити учнів управляти своїми бажаннями» (25.02.1967), «Праця як важлива умова повноцінного морального і

розумового виховання» (23.10.1968), «Дисципліна і почуття обов'язку» (11.01.69), «Проблема взаємовідносин учителя й учнів» (20.01.1970) та ін.

Акцентним у зазначеному аспекті є засідання психологічного семінару, що відбулося 13.11.1968 р. В. Сухомлинський виступив із доповіддю «Виховання любові до рідної мови», де визначив психолого-педагогічні особливості навчання мови з урахуванням вікових особливостей учнів: «Період найінтенсивнішого оволодіння рідною мовою – два-три останні дошкільні роки і чотири-п'ять перших років шкільного життя – це разом з тим і особливий період найбурхливішого розумового розвитку дитини. Отже, молодші класи – це найвідповідальніший період виховання любові до рідного слова» [9, арк.10]. Вражає глибокий психологізм доповіді, бачення глибинних зв'язків мови з когнітивними процесами: «Викладання мови – це не тільки передача знань, практичних умінь і навичок. Це передусім виховання розуму, копітке різьблення і ліплення найтонших рис обличчя людини. Зі слова і думки починається становлення людини; мисль, втілена в слово, підняла нас над природою. Над усіма речами і явищами. Викладання мови – це перш за все людинознавство» [9, арк.9, зв.]; «Любов – це почуття; виховувати любов до рідної мови – значить утверджувати почуття захоплення, здивування, схвильованість» [9, арк.11].

Обґрунтовуючи провідну роль казки у вихованні любові до рідної мови, вчений-педагог наголошує: «Емоційні відтінки слова доходять до дітей найкраще в казці. Казка – це віконце, через яке промінь рідного слова проникає в душу дитини і назавжди залишає глибокий слід» [9, арк.11, зв.]. Складання казок, особливо у молодшому шкільному віці, на думку В. Сухомлинського, є одним із найефективніших методів навчання мови, розвитку мовлення і водночас формування творчої особистості: «Творчість дитини починається з казки. Треба вчити дітей складати казки. Те, що створено в початкових класах, учень ніколи не створить, ставши підлітком» [Там само].

Підкреслимо, що теоретичні положення доповідей директора надалі використовувався вчителями у процесі вивчення учнів та складання на цій основі психолого-педагогічної характеристики. Проілюструємо це уривками з характеристик, які розглядалися на засіданнях семінару: «До школи дівчинка вступила підготовленою. Знала всі букви, рахувала в межах 20, знала багато казок, які вона чула і завчила від бабусі» (з характеристики учениці 1 класу Світлани Н., складеної Ворошило П.Т, семінар від 12.03.1969 р.) [8, арк.46]; «Не чула казок з уст бабусі чи матері, ніхто не вчив її читати вірші, не розмовляв з дитиною серйозно і не вчив зосереджувати увагу на розповіді. Тому мова в дівчинки надзвичайно бідна й увага нестійка» (з характеристики учениці 2 класу Валентини О., складеної Новицькою В.П., семінар від 16.04.1969 р.) [9, арк.49, зв.]. Подеколи в психолого-педагогічних характеристиках учнів спостерігаємо пряме цитування доповіді В. Сухомлинського: «Вступив до школи зовсім не підготовленим. В дитинстві ніхто не розповідав казок, а емоційні відтінки слова доходять до дітей тільки в казці. Вони проникають в душу дитини і назавжди лишають глибокий слід» (з характеристики учня 3 класу Миколи Ф., складеної Малоліткою О.О., семінар від 22.10.1969 р.) [10, арк.17].

Яскравим свідченням глибокого знання В. Сухомлинським психології особистості, дивовижного розуміння її внутрішнього світу та спонукальних мотивів людських учинків є доповідь «Про виховання совісті» (семінар від 22.01.1969 р.), де вчений розмірковує про відмінності морального виховання і навчання: «Навчаючи, ми зразу можемо дістати зворотну інформацію про те, як знання засвоєні. Виховуючи ж, ми не знаємо, не можемо зразу побачити, як наш вплив трансформується у внутрішньому духовному світі особистості» [9, арк.29. – арк.29, зв.]. Великим недоліком практичної виховної роботи педагог вважав те, що часто вчителі вбачають виховну силу в тому, щоб донести моральні істини до свідомості учнів, зробити їх предметом думки. Справді, це дуже важливий етап виховання, але з цього виховання тільки починається. Усвідомлюючи інтенційність моральних цінностей (складний

зв'язок цінностей та їх носіїв), учений наголошує, що у процесі виховання совісті відбувається і пізнання вчителем особистості учня, навіть більше, без такого пізнання виховати моральні цінності взагалі неможливо, а отже, моральне виховання має бути цілеспрямованим, відбуватися з урахуванням індивідуальних особливостей школярів. Мета виховання полягає в тому, «щоб моральна істина стала особистим прагненням, бажанням. Совість як почуття моральної відповідальності виховується й виражається, розкривається й формується тільки в діяльності, в поведінці, в обставинах, за яких моральна істина стає особистою точкою зору, лінією поведінки; кожен вчинок людини має своїм першоджерелом, спонукальним поштовхом саме внутрішні духовні сили людини, її переконання, емоції» [9, арк.29, зв.].

Аналіз змісту доповідей В. Сухомлинського дає підстави для висновку, що новаторство психологічного семінару полягало не лише у новій для середньої школи формі вивчення учня, але й у питаннях, які ставилися директором і ставали предметом обговорення з подальшим втіленням у практичну діяльність. Багато з цих питань є актуальними і сьогодні. Скажімо, в доповіді «Процес осмислення знань на уроках» (семінар від 13.02.1969 р.), поставлено проблему невпинного зростання обсягу інформації та невміння учнів працювати з нею: «В наш час на шляху до успішного оволодіння знаннями загальноосвітня школа зустрічає серйозну перешкоду: з кожним роком збільшується потік інформації, джерел інформації стає все більше (кіно, телебачення). Загрозу становить не сама інформація, а звичка сприймати те, що цікаве» [9, арк.34]. Пропонуючи шляхи формування в учнів уміння працювати з навчальною інформацією (скорочений запис розповіді вчителя, робота над поняттями, які вивчаються вперше, їх осмислення) вчений-педагог наголошує: «Необхідно настроїти учнів на роботу на уроці» [Там само]. Очевидно, що йдеться про мотивацію навчальної діяльності, і тут знову бачимо новаторство В. Сухомлинського, оскільки ця проблема в 1960-х роках лише починає розроблятися в психологічній науці (Л. Божович, П. Гальперін, О. Леонт'єв, А. Маслоу, Г. Олпорт).

Майстерно володіючи особливою педагогічною проникливістю, а також науковим баченням психолого-педагогічних проблем і оптимальних шляхів їх вирішення, В. Сухомлинський на засіданнях психологічних семінарів порушує проблеми, які лише починають окреслюватися як перспективи психологічних досліджень особистості. Так, у 1972 році психолог Л. Божович (учениця Л. Виготського) у праці «Изучение мотивации поведения детей и подростков» ставить проблему вивчення потреб: «Повноцінне формування людської особистості вирішальним чином залежить від того, які саме потреби набудуть форми саморуху... Це положення слід особливо підкреслити, оскільки наразі у педагогіці взагалі не поставлена проблема виховання потреб: вона не висувається як спеціальне завдання виховання. Немає такого розділу в підручниках педагогіки, немає його і в програмі виховної роботи школи. Внаслідок цього немає і розробленої методики виховання потреб і мотивів» [6, с.34]. Але ж В. Сухомлинський проблему виховання потреб актуалізував ще наприкінці 1960-х років: у доповіді «Дисципліна і почуття обов'язку» (семінар від 11.01.1969 р.) йшлося про те, що у багатьох сім'ях батьки задовольняють усі бажання дітей, що «приводить до потворного викривлення потреб, бажань і задоволень. У дітей і підлітків стверджуються тільки ті потреби, задоволення яких приносить приємні відчуття» [9, арк.26, зв.]. Розробляючи цю проблему, вчений стверджував, що «виховання культури бажань у більшій мірі визначається тим, наскільки мудра гармонія встановлюється в житті людини між задоволенням матеріальних потреб і становленням, розвитком, задоволенням потреб духовних» [17, с.77]. Отже, педагог має виховувати в учнів різнобічні матеріальні і духовні потреби та домагатися їх гармонійного розвитку. В. Сухомлинський, не заперечуючи важливості матеріальних потреб, віддавав пріоритет потребам якісно іншого порядку: «Людина самою природою своєю не тільки споживач, і задоволення насущних потреб – лише передумова, важлива, вирішальна, але все ж тільки передумова щастя» [19, с.107]. За В. Сухомлинським, перша з духовних потреб – пізнання, а вища –

потреба в іншій людині як носії духовних цінностей, тому необхідно «вчити вже в дитинстві віддавати себе іншим людям, переживати потребу в людині» [9, арк.32].

Як уже мовилося вище, головна мета теоретичних доповідей і в цілому семінару полягала у всебічному вивченні дитини. Своєрідний підсумок цього вивчення особистості учня на певному етапі навчання становила психолого-педагогічна характеристика. Цьому педагогічному явищу приділялася особлива увага на психологічному семінарі: із 40 засідань, проведених В. Сухомлинським, психолого-педагогічні характеристики школярів обговорювалися на 19. Кожне педагогічне явище, зокрема і психолого-педагогічна характеристика, на думку Василя Олександровича, – це логічна спільність, єдність трьох факторів: того, що дає саме життя (дитина прийшла до школи з об'єктивно існуючими рисами), того, що робить учитель, і того, що буде досягнуто: «Вчитель лише тоді стає активною силою, яка впливає на особистість вихованця, коли він, учитель, не фіксує, все, що відбувається, а сам активно впливає на педагогічне явище, створює його» [18, с.473]. Ці постулати і визначали зміст психолого-педагогічної характеристики, яка, зазвичай, розпочиналась із висвітлення впливу сім'ї на розвиток дитини, далі – визначався темперамент учня, аналізувалися його здібності і нахили, висвітлювався вплив учителя на їх формування і корекцію, завершувалася характеристика, як правило, окресленням заходів, спрямованих на покращення особистих якостей та формування позитивних рис характеру учня. Показовою у цьому плані є психолого-педагогічна характеристика учня 3 класу Олександра Г., яка розглядалася на психологічному семінарі 16.04.1969 р. [9, арк.51– арк.54] Автор характеристики Цибульська В.Г. на її початку подає склад сім'ї (батько, мати та старша сестра) і констатує, що хлопець залишився поза увагою батьків, тому до школи прийшов не підготовленим, «не знав жодного вірша і казки». Далі вчитель відзначає і детально обґрунтовує в характері учня риси сангвінічно-холеричного темпераменту: «Завжди відзначається енергійними і різкими рухами.

Недостатністю гальмівних процесів пояснюється моторна невитриманість. Хлопчик не стриманий, виявляє різко свої почуття, неуважний до навколишніх подій, емоції неглибокі, нетривалі. Відсутні посидючість і зосередженість». Увагу школяра визначено як нестійку, причому це твердження педагог не лише конкретизує, але й з'ясовує причину: «Він не може довго зосереджуватися на певному об'єкті або діяльності. Причиною цього є відсутність волі. Велике значення для виховання волі і характеру має праця. Вона повинна увійти в життя дитини ще за кілька років до вступу до школи... А батьки не привчили Сашка до трудових обов'язків у сім'ї. Дома хлопчик до цих пір не виконує ніякої посильної для нього фізичної роботи. Навіть відро води принести до хати – цього не робить добре фізично розвинений, енергійний, сильний хлопчик». Далі подано особливості мовлення учня, знову ж таки з конкретизацією і з'ясуванням причини: «Мова – бідна. Інтонаційно й емоційно мовлення теж бідне; хлопчик має малий запас слів. На поставлені запитання відповідає нечітко, часто робить неправильні наголоси, неправильно будує речення. Важливою ознакою мови є її виразність, яка виховується виразним читанням віршів та інших літературно-художніх творів. Книга найбільше збагачує людину... Сашко читає мало. В нього немає власної бібліотеки». Але «шкільну бібліотеку хлопчик відвідує... щодня читаємо казки і цікаві оповідання. Бере участь і Сашко, але більш схильний він до того, щоб слухати когось. Те, що цікаво, слухає уважно, з інтересом». Щодо навчальної діяльності, то «легкі завдання хлопчик виконує самостійно і намагається зробити їх якомога краще. А з більш складними – справитися без допомоги не може. Обчислювати приклади Сашко вміє, а от мислити самостійно над задачею – ні. Розв'язування задачі починається з глибокого її усвідомлення, а Олександр часто під час уроку буває неуважний, пропускає пояснення вчителя». У характеристиці надзвичайно вдало проаналізовано спостереження за учнем під час гри: «Гра є основним видом діяльності дітей. Олександр дуже любить гратися. Ставить мету успішно провести гру, перемогти партнера. І

майже завжди стає переможцем. Але такі якості, як дружба й товаришування, що формуються під час гри, не властиві йому. Він може обдурити товариша, який мало що розуміє в даній грі. Особливо я багато спостерігала, коли Саша грає в більярд з першокласниками... обов'язково витіснить з гри слабшого учня і займе його місце». Наприкінці характеристики вчитель окреслює заходи і ставить перед собою завдання, які спрямовані на формування позитивних рис характеру учня: «На кожному уроці треба стежити за цим учнем, щоб не випустити з поля зору, виховати добрі якості характеру. Виховувати стриманість і самовладання. У вихованні цих якостей велику роль повинне відіграти слово. Показати хлопцеві позитивні і негативні сторони його поведінки, допомогти усвідомити їх, щоб змінити поведінку... Доручати справи, що вимагають витримки, ретельності, зосередженості. Постійно здійснювати індивідуальний підхід».

Як бачимо, розуміння учня педагогом має творчий характер, що виявляється в умінні виділити індивідуальну своєрідність особистості школяра, тенденції його розвитку. Характерно, що вчитель виділяє причинно-наслідкові зв'язки, що дає змогу фіксувати не тільки відкриті факти поведінки учня, але виявляти також і приховані причини його розвитку, розкривати зміст суперечливого процесу, в якому формується і розвивається особистість даного учня. Відзначимо також, що у характеристиці чітко простежується використання вчителем знань, отриманих на психологічному семінарі, зокрема теоретичних положень доповідей В. Сухомлинського «Психічні особливості підлітків», «Процес осмислення знань на уроках», «Роль читання в розумовому вихованні й духовному житті учнів», «Праця як важлива умова повноцінного морального і розумового виховання». У цих та інших доповідях Василем Олександровичем було сконцентровано новітні досягнення психологічної науки зі спрямуванням на їх практичне втілення у роботу педагога, адже виступи директора на семінарі були адресовані насамперед педагогічному колективу Павлівської школи. Вчителька Г. Вовченко відзначає, що «не треба

було перечитувати стоси методичної літератури, а варто лише уважно прослухати його доповідь, виступ, щоб одержати цінні настанови й поради» [14, с.52].

Однією з головних причин ефективності психологічного семінару як форми вивчення учня вважаємо роль його керівника. І річ не лише в організаційно-адміністративній діяльності директора школи, підготовці засідань, ґрунтовних доповідях, а насамперед у особистості В. Сухомлинського. За спогадами сучасників, психологічна зіркість Василя Олександровича була феноменальною, він володів пристрасною енергією глибоко творчої натури, дивовижним умінням запалювати, окрилювати колег у їхніх нелегких пошуках педагогічної істини, йому була притаманна риса помічати в учнях і вчителях ті якості, яких не помічають інші [14]. Так, В. Галузинський, згадуючи відвідини Павлиської школи, наводить такий епізод: «В учительській на дошці об'яв читаю: 16 квітня о 17 годині відбудеться психологічний семінар «Обговорення психолого-педагогічної характеристики Михайла Борисенка». – Василю Олександровичу, чим за заслужив цей Мишко таку честь? – Абсолютно нічим. – серйозно відповів директор. – Узяв я перший-ліпший класний журнал, перше прізвище за списком і запропонував саме його, непомітного, розглянути на психологічному семінарі. У тому-то й справа – непомітна дитина, а в ній же криється цілий внутрішній світ» [14, с.102]. Як організатор і керівник семінару, В. Сухомлинський давав і цінні методичні настанови. Вчитель Павлиської школи С. О. Сухомлинський у своїх «Спогадах про брата» згадує: «Дуже велику увагу приділяв Василь Олександрович роботі з батьками, вивченню особистості дитини. На жаль, далеко не всі вчителі займаються психолого-педагогічними спостереженнями над дітьми. За його рекомендацією я почав вести особливий журнал, де на кожного учня класу відводилося кілька сторінок, тут велися записи про сім'ю, де живе учень, її атмосферу, взаємовідносини, захоплення. уподобання... Знання цих відомостей значно допомагало у роботі з дітьми» [4, с.21-22]. Робота

психологічного семінару та діяльність учителів з вивчення учнів та складання психолого-педагогічних характеристик планувалася директором на кілька років наперед. У «Перспективному плані ідейно-виховної роботи Павлівської середньої школи (1968-1974 рр.)» у розділі «Формування особистості учнів» читаємо: «Вивчати психолого-педагогічні характеристики дітей. Домогтися того, щоб кожен учитель глибоко знав особливості розумової діяльності, емоціонального життя, типу нервової системи, пам'яті, волі, характеру свого учня» [16].

Висновки і перспективи подальших розвідок... Таким чином, на підставі аналізу протоколів психологічного семінару Павлівської середньої школи, науково-педагогічних праць В. Сухомлинського, спогадів сучасників педагога нами встановлено, що вивчення особистості учня у Павлівській школі було поставлено на наукову основу і проходило у формі психологічного семінару. Семінар діяв протягом 1965-1971 рр. і структурно складався, зазвичай, з двох частин: теоретичної доповіді та розгляду психолого-педагогічної характеристики одного-двох учнів з наступним обговоренням і акумулюванням колективної думки у чіткі висновки і рекомендації. Висока ефективність діяльності семінару яскраво відбилася у змісті психолого-педагогічних характеристик учнів, що відзначаються глибоким проникненням у суть психічних процесів, вдумливим аналізом і з'ясуванням причин складних і часом суперечливих проявів особистості учня, настановами щодо шляхів покращення характеру вихованців.

Провідна роль у організації семінару і забезпеченні його ефективної діяльності належала В. Сухомлинському і була зумовлена його цілеспрямованою діяльністю вченого-педагога, вчителя-практика і директора школи. Відзначимо, що сам Василь Олександрович глибоко розумівся на найтонших рухах дитячої душі, швидко і активно входив у внутрішню психологічну ситуацію дитини, відчував її настрій, прекрасно орієнтувався у зовнішніх проявах психологічного стану учнів різного шкільного віку. Даючи всебічну психолого-педагогічну характеристику зростаючій людині,

він виділяв психологічні особливості її духовного світу на кожному ступені розумового, морального, емоційного і естетичного розвитку. З огляду на це, перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо у більш детальному дослідженні внеску В. Сухомлинського у дитячу і педагогічну психологію, а саме: аналіз його науково-педагогічних праць з акцентом на психолого-педагогічну характеристику молодшого, середнього і старшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Принцип індивідуального підходу до учнів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка / Л. Березівська // Історико-педагогічний альманах. – 2010. – № 1. – С. 20-26.
2. Білецька С. В. Взаємовідносини учителя і учня у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / С. В. Білецька. – Харків, 1994. – 24 с.
3. Бричок С. Б. Проблема вивчення особистості школяра у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського / С. Б. Бричок // Педагогічний дискурс. – 2011. – № 10. – С. 76-79.
4. Все життя – школі : Спогади сучасників про В. О. Сухомлинського. – Кіровоград, 1993. – 88 с.
5. Дуткевич Т. В. Практична психологія : Вступ до спеціальності. 2-ге вид. Навч. посіб. / Т. В. Дуткевич, О. В. Савицька. – К. : Центр учб. л-ри, 2010. – 256 с.
6. Изучение мотивации поведения детей и подростков : сборник статей / Ред. : Л. И. Божович, Л. В. Благоннадежина. – М. : Педагогика, 1972. – 351 с.
7. Книга протоколів засідань психологічного семінару Павлиської СШ / Павлиський державний педагогічно-меморіальний музей В.О. Сухомлинського, ЛВ 12994, 49 арк.
8. Книга протоколів засідань психологічного семінару Павлиської СШ / Там само, ЛВ 1655, 40 арк.
9. Книга протоколів засідань психологічного семінару Павлиської СШ. 09.10.1968–16.04.1969/ Там само, ЛВ 1656, 54 арк.
10. Книга протоколів засідань психологічного семінару Павлиської СШ. 8.09.1969–22.09.1971 / Там само, ППММС 1657, 95 арк.
11. Міхно О. Еволюція поглядів В. Сухомлинського щодо психолого-педагогічної характеристики учня / О. Міхно // Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Серія : Пед. науки. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – Вип. 123. – Т. I. – С. 234-239.
12. Натанзон Э. Ш. Трудный школьник и педагогический коллектив : пособие для учителя / Э.Ш. Натанзон. – М. : Просвещение, 1984. – 96 с.

13. Прихожан А. М. Научно-практические проблемы школьной психологической службы / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых // Вопросы психологии. – 1987. – № 4. – С. 174-177.
14. Спогади про Сухомлинського / Упоряд. С. П. Заволока. – К. : Рад. шк., 1990. – 223 с.
15. Сухомлинська О. В. Василь Олександрович Сухомлинський – наукова біографія / О. В. Сухомлинська // В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів : монографія / упоряд. : О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – С. 14-24.
16. Сухомлинський В. Перспективний план ідейно-виховної роботи Павлівської середньої школи (1968–1974 рр.) / В. Сухомлинський // Соціалістичне село. – 1969. – 2 грудня.
17. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – 1976. – С. 55-207.
18. Сухомлинський В. О. Розмова з молодими директором школи / В. О. Сухомлинський // Там само. – Т.4. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 391-626.
19. Сухомлинський В. О. Як же виховати любов до праці? / В. О. Сухомлинський // Там само. – Т.5. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 96-108.
20. Сухомлинський В. А. Щастя твориш ти сам : [Отривки из писем к Е. К. Андреевой, 1969-1970 гг.] / В. А. Сухомлинский // Учительская газета. – 1984. – 4 сент.
21. Сухомлинський В. О. Етика відносин у педагогічному колективі школи / В. О. Сухомлинський // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dnpp.gov.ua/id/482/?PHPSESSID=bc188b7934fecf891607fb102bfaf3a1>.

А.П. МИХНО

г. Киев

amihno@ukr.net

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ СЕМИНАР В. СУХОМЛИНСКОГО И ЕГО РОЛЬ В ИЗУЧЕНИИ ЛИЧНОСТИ УЧЕНИКА

Аннотация. Статья посвящена исследованию психологического семинара, организованного В. Сухомлинским в Павлышской средней школе в 1965 году. На основе анализа протоколов заседаний психологического семинара, научно-педагогических трудов В. Сухомлинского и воспоминаний современников выдающегося педагога автором освещены цель, организационные особенности, структура и содержание заседаний семинара, обосновано новаторство и доказана эффективность этой формы изучения личности ученика, раскрыта роль В. Сухомлинского как организатора и руководителя семинара.

Ключевые слова: Василий Сухомлинский, психологический семинар, новаторство, психолого-педагогическая характеристика, личность ученика, изучение ученика.

O.P. MIKHNO

Kyiv

amihno@ukr.net

**VASYL SUKHOMLYNSKY'S PSYCHOLOGICAL SEMINAR AND
ITS ROLE IN THE STUDY OF STUDENT PERSONALITY**

Abstract. The article investigates the psychological seminar organized by V. Sukhomlynsky in the Pavlyska Secondary School in 1965. On the basis of the analysis of the minutes of the seminar psychological, scientific and educational works of V. Sukhomlynsky and contemporary memoirs outstanding teacher by the author highlights the purpose, organizational characteristics, structure and content of the Seminar justified innovation and proven the effectiveness of this form of study the student's personality, revealed the role of V. Sukhomlynsky as the organizer and leader of the seminar.

Keys words: Vasyl Sukhomlynsky, student's personality, study of pupil, psychological and educational characteristics, innovation, psychological seminar.

Додаток А

**Психологічні семінари Павлівської середньої школи
(за матеріалами архіву Педагогічно-меморіального музею
В.О. Сухомлинського)**

№	Дата про ведення	Тематика засідання (порядок денний)
1	14.09.65	1. Труднощі у вихованні учня 5 кл. Чернявського П. (доповідає директор школи Сухомлинський В.О.) Розгляд психолого-педагогічної характеристики учня.
2	23.09.65	1. Труднощі у вихованні учня 2 кл. Акмазікова О. Розгляд психолого-педагогічної характеристики учня.
3	26.01.66	1.Доповідь Сухомлинського В.О. «Питання психологічної культури уроку»
4	16.02.66	Продовжено розмову про психологічну культуру уроку. Предметом обговорення стало питання «Шляхи забезпечення активної мислительної діяльності учнів на уроці»
5	24.02.66	1. Психолого-педагогічна характеристика учня 7 кл. Ірклія О.
6	13.04.66	1. Психолого-педагогічна характеристика учня 6 кл. Різниченка О. 2. Виступ Сухомлинського В.О. «Творчі роботи учнів»
7	13.10.66	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Психічні особливості підлітків»
8	17.11.66	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Засоби виховного впливу на учнів»
9	21.01.67	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Про відчуття новизни, емоціональну культуру педагогічного процесу і духовні інтереси учнів»
10	25.02.67	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Вчити учнів управляти своїми бажаннями»
11	16.03.67	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Про неприпустимість обговорення в колективі окремих вчинків дітей, підлітків, юнаків і дівчат»
12	19.04.67	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Про неприпустимість «сильних», «вольових» засобів впливу на учнів»
13	13.09.67	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Про виховання важких дітей»
14	11.10.67	1. Психолого-педагогічна характеристика учня 4 кл. Красношапки В. 2. Психолого-педагогічна характеристика учениці 4 кл. Вінкової В.
15	07.12.67	1. Психолого-педагогічна характеристика учениці 4 кл. Станкевич Н.
16	24.01.68	1. Психолого-педагогічна характеристика учня 4 кл. Малолітко М.

17	21.02.68	1. Психолого-педагогічна характеристика учениці 5 класу Онуфрієнко С.
18	15.03.68	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Про виховання дітей з патологією поведінки і емоцій» 2. Доповідь Жаленко К.М «Особливості темпераменту школярів та їх врахування у навчально-виховній роботі»
19	17.04.68	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Виховання любові до матері»
20	16.09.68	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Виховання потреби в знаннях»
21	09.10.68	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Виховання почуття особистої моральної гідності в учнів»
22	23.10.68	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Праця як важлива умова повноцінного морального і розумового виховання»
23	13.11.68	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Виховання любові до рідної мови»
24	03.12.68	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Учитель-вихователь»
25	19.12.68	1. Психолого-педагогічна характеристика учня 5 кл. Безкоровайного С. 2. Психолого-педагогічна характеристика учня 2 кл. Гутника О. 3. Доповідь Сухомлинського В.О. «Роль колективу у вихованні поваги учня до самого себе»
26	11.01.69	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Дисципліна і почуття обов'язку»
27	22.01.69	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Про виховання совісті» 2. Психолого-педагогічна характеристика учня 2 кл. Овчарика О.
28	13.02.69	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Процес осмислення знань на уроках» 2. Психолого-педагогічна характеристика дошкільниці Воловик Н. 3. Психолого-педагогічна характеристика дошкільниці Воробйової М.
29	12.03.69	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Про інтелектуальне життя школи» 2. Психолого-педагогічна характеристика учениці 1 кл. Нудьги С.
30	16.04.69	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Як читати вірші і прозу напам'ять» 2. Психолого-педагогічна характеристика учениці 2 кл. Омельченко В. 3. Психолого-педагогічна характеристика учня 3 кл. Гончара О.
31	08.09.69	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Про етичні бесіди і їх вплив на свідомість і почуття учнів»
32	24.09.69	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Оцінка знань як засіб виховання і виявлення педагогічного такту» 2. Психолого-педагогічна характеристика учня 4 кл. Губенка В.
33	15.10.69	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Громадянське виховання юнацтва»
34	22.10.69	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Роль читання в розумовому вихованні й духовному житті учнів» 2. Психолого-педагогічна характеристика учня 3 кл. Фролова М.
35	12.11.69	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Про виховання чутливого, дбайливого, обережливого ставлення до живого й красивого» 2. Психолого-педагогічна характеристика учня 7 кл. Отрешка Ю.
36	03.12.69	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Найголовніші передумови успішної підготовки дітей до школи в дошкільні роки»
37	20.01.70	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Проблема взаємовідносин учителя й учнів»
38	28.01.70	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Про навчання та виховання слабоумних, малоздібних, повільно думаючих дітей» 2. Психолого-педагогічна характеристика учня 6 кл. Полушкіна М.
39	04.03.70	1. Доповідь Сухомлинського В.О. «Психологічні основи швидкого читання» 2. Психолого-педагогічна характеристика учня 8 кл. Різника Т.
40	14.04.70	<i>Останній семінар, проведений Сухомлинським В.О.</i>

		1.Доповідь Сухомлинського В.О. «Підлітковий конформізм і виховання колективу підлітків» 2. Психолого-педагогічна характеристика учениці 8 кл. Ірклій Н.
41	16.09.70	1.Доповідь Федорової Т.Г. «Виховання любові до рідного слова»
42	28.10.70	1.Доповідь Кодака М.І. «Оцінка знань – потрібна і одночасно дуже делікатна і небезпечна зброя. У вмінні користуватися оцінкою виявляється педагогічна майстерність вчителя»
43	23.11.70	1.Доповідь Кодака М.І. «Як уникнути упередженості у взаємовідносинах з дітьми»
44	26.01.71	1.Доповідь Кодака М.І. «Суть самовиховання» 2.Психолого-педагогічна характеристика учня 8 кл. Ірклія С.
45	03.03.71	1.Доповідь Кодака М.І. «Зусилля пам'яті і зусилля думки на уроці»
46	14.05.71	1.Доповідь Кодака М.І. «Честолюбство, самолюбство і самоповага – тонку «струни», на яких вчителів треба вміти майстерно грати» 2.Психолого-педагогічна характеристика учня 4 кл. Колодія С.
47	22.09.71	1.Доповідь Кодака М.І. «Суть основних психічних процесів і завдання вчителя».